

Goud, geld, goed en geloof

1. Ter inleiding

Sommige cijfers werken haast verlamdend. Je leest ze in kranten, je hoort ze op TV. Meer dan 1 miljard mensen op deze aardbol lijden elke dag honger én 1 miljard mensen lijden aan overgewicht. Ruim 100 miljard euro extra is nodig om de ontwikkelingslanden te helpen om de gevolgen op te vangen van de wereldwijde klimaatverandering, die vooral wij veroorzaken, maar waar vooral zij het hardst door getroffen worden. Wij Nederlanders wonen in een land dat tot de zes rijkste ter wereld behoort. Als elke aardbewoner net zoveel voedsel consumeerde en energie verbruikte als een gemiddelde Nederlander, was het met deze wereld snel gedaan. Verontrustende cijfers, zeker voor ons als christenen, die graag willen leven vanuit het Woord van God.

Want diezelfde Bijbel spreekt stevige taal over rijkdom en armoe, over goud, geld en goed, onze omgang daarmee en met de naaste. Bij mijn weten is er geen religieus boek van welke godsdienst dan ook, waarin zo vaak en zo indringend over rijkdom en armoe wordt gesproken als in de Bijbel – en dat zegt heel veel. Niet dat je uit de Bijbel zo even een kant-en-klare christelijke leer voor de economie kunt afleiden. De Bijbel is ook geen grabbelton waaruit je links en rechts wat teksten kunt wegplukken om die een-op-een toe te passen op de situatie vandaag. Want dat de Bijbel in de loop van wel twaalf eeuwen, en in heel verschillende sociaal-culturele omstandigheden is geschreven, moeten we wel steeds bedenken. Er is een groot verschil tussen de kleinschalige agrarische samenleving in Israël waar de wetgeving in Exodus betrekking op heeft, en de mondiale, macro-economische structuren vandaag de dag. Maar dat laat onverlet dat we vanuit de Bijbel duidelijke grondlijnen kunnen trekken, die vragen om vertaling en toepassing anno 2013.

Een ding valt ogenblikkelijk op als je Bijbel gaat lezen, nl. dat rijkdom en armoe daar nooit een vraagstuk vormen dat alleen maar economisch of sociaal van aard is. De omgang met goud, geld en goed is altijd weer ingebed in de relatie met God en de naaste, en heeft alles te maken met het geloof.

Nu is het uiteraard onmogelijk om in een lezing van een half uurtje de breedte en diepte van wat de Bijbel over rijk/arm zegt, zelfs maar bij benadering te behandelen (er zijn boeken over vol geschreven). Ik kies ervoor om vier hoofdlijnen, vanuit verschillend gezichtspunt. Die ontleen ik aan de grondstructuur van de Bijbel, de 'heilsgeschiedenis', van de schepping en zondeval naar de verlossing en de voleinding. De geschapene mens die geniet van het goede, de gevallen mens die Gods gaven misbruikt, de verlore mens die anders in de wereld staat, en de mens onderweg naar Gods grote toekomst, die licht werpt op het heden.

2. Rijk/arm in het licht van Gods schepping

'En God zag dat het goed was'. De vreugde over de schepping, die veelkleurig en veelvormig is, met vrucht en pracht en leven, doortrekt de hele Bijbel. God heeft deze wereld gewild, Hij geeft spijs in overvloed en het goede om te genieten, zo herhaalt Prediker (5:17v., 9:7-9; cf. Job 36:31). God geeft regen en vruchtbare tijden, en aan onze harten overvloed van spijs en vrolijkheid, zo prediken Paulus en Barnabas in Lystra (Hand. 14:17). De Bijbel kenmerkt zich door een principieel positieve houding tegenover het geschapene, de materie. God heeft de wereld aan de mens gegeven om te beheren en te behoeden, en om van zijn bezit te genieten. Ik maak hierbij drie opmerkingen.

1. Het materiële wordt niet negatief weggezet als iets minderwaardigs tegenover het geestelijke, het ideële dat veel positiever zou zijn. Zo gebeurde het wel in bepaalde religieuze en filosofische stromingen in de tijd van de Bijbel. Sprekend is bijvoorbeeld 1 Tim. 4:3v.: die het huwelijk verbieden en het genot van spijzen, welke God toch geschapen heeft om met dankzegging te worden gebruikt door de gelovigen (...) Want alles wat God geschapen heeft, is goed en niets daarvan is verwerpelij, als het met dankzegging aanvaard wordt'. Een christen mag genieten. Typerend is hoe men zich stoorde aan de Here Jezus: 'De Zoon des mensen is gekomen, wèl etende en drinkende, en gij zegt: Zie, een vraatzuchtig mens en een wijndrinker, een vriend van tollenaars en zondaars!' (Luk. 7:34).
2. In de Bijbel wordt armoede bepaald niet verheerlijkt, als zou dit een hogere of betere staat des levens betekenen vergeleken met de rijkdom. Een ascetisch christendom met een armoede-ideaal (cf. Franciscus van Assisi) heeft een zeker recht, maar is in bijbels licht niet een vereiste, of iets dat bij voorkeur nagestreefd moet worden. De spreukendichter Agur heeft ook oog voor het gevaar van de armoede (30:9): 'noch ook, verarmd zijnde, stele en mij aan de naam van mijn God vergrijpe'.

3. In de Bijbel kan onbekommerd over erg rijke mensen gesproken worden, en over rijkdom als vrucht van Gods zegen. In het Oude Testament waren de aartsvaders en Job rijke mensen, die Gods gunst genoten. Israëls koningen die in Gods wegen gaan, worden met voorspoed en welvaart gezegend, denk aan Salomo als prototype. Ook in het Nieuwe Testament komen we rijken tegen: Zacheus die de helft van zijn bezit weggeeft, Lydia de purperverkoopster. In de vroegchristelijke kerk waren er heren die slaven hielden, samen lid van een en dezelfde gemeente.

Bezitsvermeerdering en genieten van Gods goede gaven, het kan alles in de Bijbel worden gezien in het verlengde van de belofte 'opdat het u wèl ga, en opdat gij zeer talrijk wordt, zoals de HERE, de God uwer vaders, u heeft toegezegd, in een land, vloeïende van melk en honig' (Deut. 6:3). Het ideaal van het zitten ieder onder zijn wijnstok en onder zijn vijgenboom (1 Kon. 4:25) is sprekend, evenals het perspectief van de overvloedige maaltijd van God op de berg des HEEREN, met mergrijke, vette spijzen en gezuiverde, belegen wijnen (Jes. 25:6). Jezus' eerste teken was het redden van een bruiloft, met zoveel wijn dat er zeven dagen feestgevierd kon worden (Joh.2).

3. Rijk/arm in het licht van de zondeval

Toch overheerst in de Bijbel niet de vreugde over de rijkdom, maar de zorg over de rijkdom. Dat heeft alles te maken met het feit dat de mens is weggebroken uit de unieke relatie met zijn Schepper. Adam en Eva namen geen genoegen met de rijkdom van de hof van Eden, zij wilden meer, en plukten van de verboden vrucht. Die basale houding: méér willen verkrijgen, de dingen naar jezelf toehalen, en dat tegen Gods geboden in, zal de mensheid gaan bepalen. Het onbekommerde genieten van de zegen van de schepping wordt overschaduwed door de gerichtheid op het eigen ik ten koste van de ander. Dat noemen we nu 'het jezelf willen verrijken'. Haarscherp tekenen de bijbelschrijvers de kwalijke gevolgen daarvan, waarbij zij vooral op twee dingen wijzen: het onrecht van de rijkdom en het gevaar van de rijkdom.

1. De Bijbel opent je oog voor armoede als onrecht, dat de rijke zijn medemens aandoet. De rijke verrijkt zichzelf door samenlevingsgeboden te overtreden, door klassenjustitie, door woeker, door oneerlijkheid, door diefstal, door uitbuiting. David bestelt Uria, Achab bestelt Naboth. 'Rijken' en 'goddelozen' worden dan synoniem, net zoals 'armen' en 'rechtvaardigen' samenvallen. Zij die akker aan akker trekken, hun bezit vermeerderen ten koste van de ander - zij vinden God tegenover zich, die zich het lot van de armen aantrekt.
2. De Bijbel opent je oog ook voor het gevaar van de rijkdom. De wijze Agur wil niet alleen voor armoede bewaard blijven, maar ook voor rijkdom: 'opdat ik, verzadigd zijnde, U niet verloochene en zegge: Wie is de HERE?' (Spr. 30:9). Het gevaar van de rijke is dat hij God niet meer nodig heeft, zich boven zijn medemens verheft, op zijn status en eigen macht vertrouwt. De zucht naar rijkdom verblindt. Denk aan wat Mozes zegt in zijn grote lied van Deut. 32, over hoe het met Israël gegaan is. God heeft Israël rijk gezegend: 'Hij deed hem rijden over de hoogten der aarde, en eten de opbrengst van het veld; Hij deed hem honig zuigen uit de rots, en olie uit het keihard gesteente. Boter van runderen en melk van kleinvee, met vet van lammeren; en rammen van Basan en bokken, met het vetste der tarwe; en druivebloed dronkt gij, schuimende wijn. Toen werd Jesurun vet, en sloeg achteruit - vet werd gij, dik en vet gemest - en hij verwierp God, die hem gemaakt had, hij minachtte de Rots van zijn heil.' (Deut. 32:13v.; vgl. ook Deut. 8:7-14). Rijkdom blijkt een hele gemakkelijke springplank te zijn naar afgoderij en geloofsafval.

Hier zet het vlammend protest en de sociale kritiek van de profeten in. De vinger van Nathan die naar David wijst: 'Gij zijt die man!' (2 Sam. 12:7). Scherp hekelt de profeet Amos de rijken met hun wandaden tegen de armen: 'Hoort dit woord, gij koeien van Basan, die woont op de berg van Samaria, gij, die geringen verdrukt en armen vertrapt, die zegt tot uw heren: Breng aan, dat wij drinken!' (4:1; vgl. 2:6v., 5:11, 8:6). Wat Amos in het tienstammenrijk Israël verkondigde, herhaalde Jesaja in dezelfde eeuw in het tweestammenrijk Juda: 'Wee hun die heilloze verordeningen uitvaardigen, en de schrijvers die lasten voorschrijven, om de geringen van het recht weg te dringen en aan de ellendigen mijns volks het recht te ontfangen, zodat de weduwen hun buit worden en zij de wezen uitplunderen.' (10:1v.; vgl. het huiveringwekkende beeld van Mi. 3:2).

In deze lijn liggen ook de radicale woorden van de Here Jezus, vooral in het evangelie naar Lukas. In vele gelijkenissen stelt Hij het gevaar van de rijkdom aan de orde, bijvoorbeeld in de gelijkenis van de rijke man en de arme Lazarus (Luk. 16), of zegt Hij, met het oog op de rijke jongeling, hoe moeilijk het is voor een rijke om in te gaan in het Koninkrijk van God (Mat. 19:17v.). Je kunt niet twee heren dienen, God en de Mammon (Mat. 6:24). 'Wee u, gij rijken', zo klinkt zijn stem (Luk. 6:24). Even scherp is de analyse die Paulus geeft de levenshouding van mensen die graag rijk willen zijn: 'Maar wie rijk willen zijn, vallen in verzoeking, in een strik, en in vele dwaze en schadelijke begeerten, die de mensen doen wegzinken in verderf en ondergang. Want de wortel van alle kwaad is de geldzucht. Door daarnaar te haken zijn sommigen van het geloof afgedwaald en hebben zich met vele smarten doorboord' (1 Tim. 6:9v). Met de postuur

van een oudtestamentische profeet prikt ook Jacobus de ballon van onrecht en eigenwaan van de rijken door: 'Welaan dan, gij rijken, weent en maakt misbaar over de rampen, die u zullen overkomen. Uw rijkdom is verrot, uw klederen zijn door de mot aangevreten, 3 uw goud en zilver is verroest' (5:1-6).

4. Rijk/arm in het licht van de verlossing

De Schepper is ook de Verlosser. Waar God verlost, krijgen zijn oorspronkelijke bedoelingen met de schepping nieuwe gestalte. Hij had zijn schepping gegeven aan de mens, niet in particulier bezit, maar om die in zijn naam te beheren. En wel zo, dat allen tot de schatten en vruchten van die schepping toegang zouden hebben. Dat zie je terug in de bepalingen van het verbond, in de Torah en in het Evangelie. Ik noem enkele aspecten.

1. God openbaart zich als de God die in het bijzonder oog heeft voor de zwakke, voor weduwe, wees en vreemdeling (Spr. 19:17, 22:22v., 28:8,27; Deut. 15:10). Hij komt op voor wie arm is, wie in de poort terzijde wordt gedrongen. Hij is de God die Israël uit de slavernij verlost, de armen uit de macht der rijken. Deze wetenschap is bepalend voor de rest van de Bijbel.
2. Als God zijn volk in het beloofde land brengt, krijgt ieder daarin zijn deel. Het zal Israëlieten niet vergaan als de Kanaänitische bevolking, waar de stadskoningen de grond bezaten. Israël zal niet een feodale samenleving mogen vormen. Een onvervreemdbaar bezit is het eigen stukje land, voor elke Israëliet. De bedoeling hiervan is, dat ieder bestaansmiddelen krijgt: grondbezit garandeert een bestaansbasis. In Israël mocht er geen arme zijn (Deut. 15:4), en komt die er toch, door misoogst, door oorlogsomstandigheden, door ziekte of wat dan ook, dan zullen zijn naasten, ja heel het volk, die armoe zien af te wenden (Deut. 15:11). Daarvoor staan er in de Torah allerlei wetten, waar we nog steeds veel van kunnen leren:
 - het renteverbod (Ex. 22:25-27). Een geldlening dient om de arme erbovenop te helpen, niet om aan hem te verdienen (Deut. 15:7). Zoals God zijn volk genadig is, zal de ene mens de ander met mildheid bejegenen.
 - het verbod van klassejustitie (Ex. 23:6). Een arme is geen outcast maar een volwaardige broeder.
 - bepalingen omtrent het sabbatsjaar. In het sabbatsjaar mogen de armen oogsten wat God op het onbewerkte land heeft laten groeien (Ex. 23:10v.; Lev. 25:1-7). De gedachte hierachter is dat God eigenaar van het land is en blijft.
 - bepalingen omtrent het jubeljaar (Lev. 25): lossing van land, huizen, slaven.
 - de rand van het veld mag niet worden geoogst (Lev. 23:22). De opbrengst hiervan is voor de arme.
 - de praktijk van het geven van tienden (Lev. 27:30).
 - in de offerwetgeving wordt rekening gehouden met de geringe draagkracht van de armen (die mogen bijv. volstaan met het brengen van een duif als offer).

De bedoeling van dit soort verbondsbepalingen en het effect ervan is duidelijk. Wanneer er in Israël toch armen komen, moeten zij geholpen worden. Houdt een samenleving die armoe systematisch in stand, dan zondigt men hiermee tegen God zelf, en tegen zijn verbond (vgl. Jer. 34 en Neh. 5). 'Gij zult niet begeren' is de essentie van de wet. De omgang met de armen vormt de lakmoesproef van de vroomheid.

3. In het Nieuwe Testament horen we hoe Christus de wet van God vervult, waardoor de diepste intentie daarvan in volle kracht het leven van de kerk doordringen zal. Jezus roept allen om Hem na te volgen, en de Zoon des Mensen heeft geen plek om zijn hoofd neer te leggen. Hij verkondigt het Koninkrijk van God en dat brengt een radicalisering van onze omgang met geld en goed en de zorg om het dagelijks leven: 'Zoekt eerst Zijn Koninkrijk en Zijn gerechtigheid en dit alles zal u bovendien geschonken worden' (Mat. 6:33). Dat geeft een nieuwe levensoriëntatie. Nodigt aan uw maaltijden armen, verminkten, kreupelen, blinden, zegt Jezus (Luk. 14:13). En hij prijst een weduwe, die van haar armoede, haar hele levensonderhoud, twee penningen geeft (Mc. 12:42). Wat werkelijk rijk of arm moet heten, komt in het evangelie pas goed openbaar.
4. Zo zien we dat ook in het leven van de eerste gemeente de dienst der barmhartigheid centraal komt te staan. Wie zich door Christus' bloed verlost weet, heeft Hem als Heer, en is niet in de ban van geld en goed. Vandaar dat de drempel voor de rijken zoveel hoger is dan voor de armen. De eerste gemeente bestond niet uit rijken, machtigen en edelen (1 Kor. 1:26). Bovendien hadden de gemeentelieden alles gemeenschappelijk, zo tekent het boek Handelingen (2:44). En het bederf kwam daar, waar in de eerste gemeente het sjoemelen met geld weer de kop opsteekt (Hand. 5: Ananias en Saffira). Principieel vallen in de gemeente de grenzen tussen rijk en arm weg. Heren en slaven samen aan het Avondmaal, in Christus is rijk noch arm. Alles in de vroege christelijke kerk getuigt van een visie op geld en goed, die christenen principieel onderscheidde van de normen en waarden van de wereld rondom.

5. Rijk/arm in het licht van de voleinding

Een christen leeft als het ware 'tussen de tijden'. Het hier en nu is niet meer het een en al. Wij zijn burgers van een rijk in de hemelen geworden, zegt Paulus, waaruit wij Christus als Verlosser verwachtten (Filp. 3:20). Dat komende vrede-rijk van God werpt zijn schaduw (of licht) al vooruit in het leven van de gemeente nu. In die gemeente worden sociale verschillen opgeheven, en trekt men zich het lot van de armen aan. De gemeente anticipeert op het komende vrede-rijk van God, waarin alle nood verdwenen zal zijn. De wetenschap van die komende voleinding heeft grote consequenties voor de vragen van rijk/arm in het heden. Twee punten:

1. Ten eerste relativeert dit het belang van geld en goed. Jezus stuurt zijn discipelen erop uit met de woorden dat zij zich niet van goud, zilver of koper moeten voorzien (Mat. 10:9). Heel laconiek schrijft Paulus: 'Wij hebben niets op de wereld medegebracht; wij kunnen er ook niets uit meenemen. Als wij echter onderhoud en onderdak hebben, dan moet ons dat genoeg zijn' (1 Tim. 6:8). Hij weet er zelf alles van, wat het is om overvloed te hebben én om gebrek te hebben (Filp. 4:11v.). Dit zijn niet meer de dingen waar het in het leven om draait. Met het oog op wat komt schrijft de apostel ons dat de tijd kort is: laten zij die kopen, dat doen als zouden zij er niets van behouden; zij die van de wereld gebruik maken, als zouden zij haar niet ten einde toe gebruiken. Want het uiterlijk van deze wereld is bezig te verdwijnen (1 Kor. 7: 30vv).
2. Ten tweede wordt het hart van een christen gericht op wat wérkelijk telt. Jezus spreekt de mensen hier steeds weer op aan, bijvoorbeeld in de gelijkenis van de rijke dwaas. Die is druk bezig met zijn plannen om schuren te bouwen, zijn oogst daarin op te bergen: 'Ziel, gij hebt vele goederen liggen, opgetast voor vele jaren, houd rust, eet, drink en wees vrolijk.' Maar als God komt, en nog diezelfde nacht wordt zijn ziel van hem afgeëist, wat dan? Zo vergaat het hem, die voor zichzelf schatten verzamelt en niet rijk is in God (Luk. 12:21). Wat zou het een mens baten zo hij de gehele wereld won, maar schade leed aan zijn ziel? (Mc. 8:36). En ondubbelzinnig is Jezus' woord uit de bergrede, die toch de grondwet van het Koninkrijk van God is: 'Verzamelt u geen schatten op aarde, waar mot en roest ze ontoonbaar maakt en waar dieven inbreken en stelen; maar verzamelt u schatten in de hemel, waar noch mot noch roest ze ontoonbaar maakt en waar geen dieven inbreken of stelen. Want, waar uw schat is, daar zal ook uw hart zijn' (Mat. 6:19-21). Daarom moet Timotheüs de rijken vermanen om hun hoop niet op onzekere rijkdom te richten, maar op God, 'die ons alles rijkelijk ten gebuik geeft, om wèl te doen, rijk te zijn in goede werken, vrijgevig en mededeelzaam, waardoor zij zich een vaste grondslag voor de toekomst verzekeren om het ware leven te grijpen' (1 Tim. 6:18v.).

Christus komt, en dat betekent dat de stad Babylon eraan gaat: 'Wee, wee, die grote stad, die gehuld was in fijn linnen, purper en scharlaken, en rijk versierd was met goud en edelgesteente en paarlen, want in één uur is al die zo grote rijkdom verwoest' (Op. 18:16). Dan is er eindelijk plaats voor die andere stad, met zijn onbeschrijfelijke rijkdom: Jeruzalem met zijn twaalf poorten van paarlen en zijn straten van zuiver goud (Op. 21:21). En wie het verschil tussen deze twee steden, Babel en Jeruzalem, in het oog krijgt, die krijgt als gelovige met al z'n goud, geld en goed - of gebrek daaraan - zicht op waar het werkelijk om gaat.

Prof.dr. H.G.L. Peels